

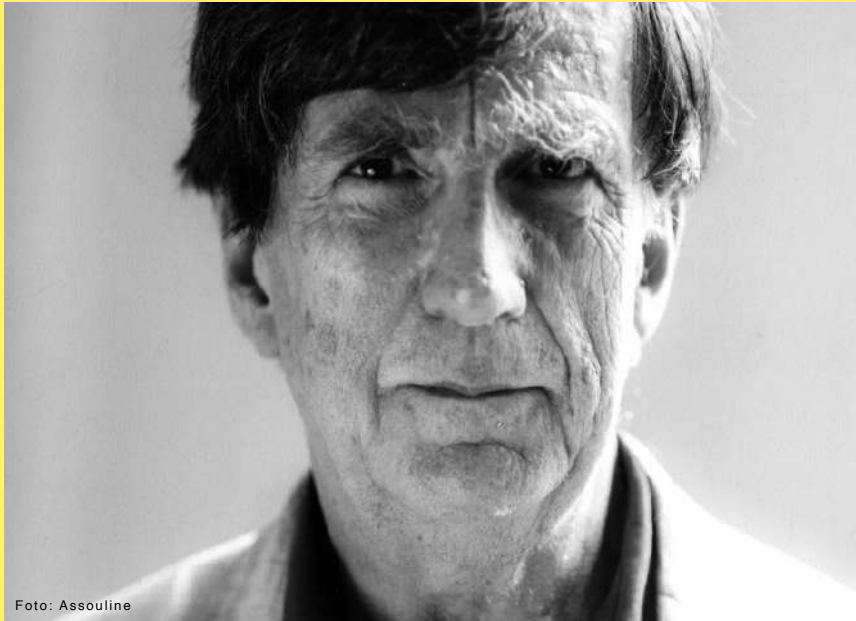
PROGRAMMA HET PARLEMENT IN DE KLAS

HET PARLEMENT IN DE KLAS kwam tot stand in samenwerking met de Stichting Internationale Spinozaprijs, de Ambassade van de Noordzee en Building Conversation, en werd ondersteund door het bestuur van de Vereniging Filosofiedocenten in het Voortgezet Onderwijs (VFVO).

Aanleiding voor dit programma vormde de uitreiking van de Spinozalens 2020 aan de Franse filosoof en socioloog Bruno Latour. In het najaar van 2020 namen veertien filosofiedocenten uit het voortgezet onderwijs met hun havo- en vwo-klas(sen) deel aan HET PARLEMENT IN DE KLAS.

Om dit programma voor meer docenten – ook van andere vakken – beschikbaar te maken, is het lesprogramma enigszins aangepast. Daarbij is gebruik gemaakt van de ervaringen van de filosofiedocenten die eerder deelnamen.

HET PARLEMENT IN DE KLAS is mede mogelijk gemaakt door het Prins Bernard Cultuurfonds/Pauline Fonds, Stichting Dialoog, het K.F. Heijnfonds, het Pauwhof Fonds en de andere financiers van de Stichting Internationale Spinozaprijs en de Ambassade van de Noordzee.

LES 1: INTRODUCTIE IN DE THEORIE VAN LATOUR

De theorie van Bruno Latour wordt geïntroduceerd aan de hand van de casus van het vrachtschip MSC ZOE dat op 1 januari 2019 ter hoogte van Ameland minstens 345 containers verloor. Die casus vormt de rode draad van de lessen. Wat zijn de gevolgen van dit ongeluk voor de zee? Hoe beïnvloedt dit ongeluk mensen, dieren en dingen? Hoe denken wij na over de relatie tussen mens en 'natuur'? Op welke manier worden de belangen van de 'natuur', zoals bruinvissen en kabeljauw, behartigd bij deze containerramp? Hoe komen we erachter hoe de stem van niet-mensen klinkt?

Doel les 1

- Voor vwo-leerlingen met filosofie in hun pakket: De leerlingen krijgen inzicht in de actor-network theorie van Bruno Latour. Ze kunnen verwoorden waarom er volgens hem geen strikt onderscheid bestaat tussen object-subject, natuur-cultuur, levenloze en levende dingen. Zie ook eindtermen 61 en 64 voor het vwo-eindexamen filosofie vanaf 2021 over Het goede leven en de vrije markt.
- Voor andere vwo- en alle havo-leerlingen: De leerlingen begrijpen wat de politieke representatie van niet-mensen behelst.
- Voor havo-leerlingen met filosofie in hun pakket: Zie ook eindtermen voor het havo-eindexamen 2022 Democratie: vrijheid, gelijkheid, voor wie?

Werkwijze: klassikaal

Foto: Ritzo ten Cate

MOGELIJK OPBOUW LES 1

1 Introductie – 10 minuten

Laat een kort tv-fragment over de ramp zien. Beelden van de storm, rotzooi op het strand, opruimactie van vrijwilligers. Vraag aan leerlingen of ze zich er nog iets van herinneren en wat de gevolgen ervan zijn.

Kies een van de volgende fragmenten (circa 5 minuten) uit Zembla die het beste bij jouw klas aansluit:

www.youtube.com/watch?v=o8INHX4bqN0

www.youtube.com/watch?v=Jy3LwzxHEZc

www.youtube.com/watch?v=WAFYMEFtwA&t=157s

2 Bespreek HET OVERZICHT CONTAINERRAMP MSC ZOE – 15 minuten

Voor het overzicht 2019: het jaar van de containerramp van Stichting de Noordzee kijk [hier](#).

- 1 Laat leerlingen eerst het overzicht van actanten bekijken, zie [hier](#) of bekijk bijlage 1 in dit document.
- 2 Zet klassikaal de gevolgen van de ramp op een rijtje, bekijk en bespreek welke problemen erbij komen kijken (de reder neemt onvoldoende verantwoordelijkheid, plastic bolletjes nauwelijks te verwijderen, et cetera).

Docenten wordt aangeraden zich van tevoren te verdiepen in de ramp via het tweeluik van Zembla of de site van de wedstrijd [Latour op het Wad](#).

3 Leg uit dat de casus voor een fundamenteel filosofisch probleem staat – 20 minuten

Als mensen handelen we vaak alsof de natuur alleen maar een neutrale omgeving voor ons handelen is en doen we alsof we daar vrij over kunnen beschikken. Dat zie je terug bij het probleem rondom aansprakelijkheid bij deze ramp en andere consequenties voor de zee en het leven in en om de zee. Tegelijkertijd kunnen de zee, haar bewoners en omgeving de mens (de MSC Zoe, de eigenaren van de containers, et cetera) niet verantwoordelijk houden voor de gevolgen van zijn handelen.

- a vraag voor vwo-leerlingen filosofie: hoe kunnen we op een andere manier over mens en natuur leren nadenken, zonder dat die gescheiden van elkaar zijn in subject en object, maar onderdeel van dezelfde werkelijkheid?
- b Vraag voor overige leerlingen: kunnen niet-mensen op de een of andere manier een politieke stem krijgen, zodat hun belangen behartigd worden?

4 Geef een lees- of kijkopdracht voor de volgende les – 15 minuten of meer

Kies de tekst(en) die het meest geschikt is voor jouw klas:

- a Tekstfragmenten van Bruno Latour uit *Wachten op Gaia* en *Schets van een parlement van de dingen* uit *Het parlement van de Dingen*, Uitgeverij Boom, november 2020.
[Kijk in de bibliotheek of bekijk het fragment in bijlage 2 in dit document.](#)
- b Daan Roovers, *Wij zijn de planeet in: Na de quarantaine*, Uitgeverij Balans, juni 2020.
[Kijk in de bibliotheek of bekijk het fragment in bijlage 2 in dit document.](#)

NB – de gehele tekst is op aanvraag beschikbaar, mail naar: info@ambassadevandenoordzee.nl

- c *De extreme onverzettelijkheid van niet-mensen, interview met Bruno Latour* in: *De stem van de Noordzee, Een pleidooi voor vloeibaar denken* (Boom), november 2020.
[Kijk in de bibliotheek of bekijk het fragment in bijlage 2 in dit document.](#)

NB – de gehele tekst is op aanvraag beschikbaar, mail naar: info@ambassadevandenoordzee.nl

- d Mini-college van Tjessa Riemersma en Jesse Havinga tijdens de tweede masterclass van Latour op het Wad.
[Kijk op youtube vanaf minuut 7:31.](#)
- e *Beangstigend, dat we op Covid-19 reageren door een wereldcrisis aan te wakkeren*, interview met Bruno Latour door Lianne Tijhaar, Trouw, 21 november 2020. Kijk [hier](#).
- f *Wat vertellen de niet-mensen?*, voorpublicatie uit *De stem van de Noordzee: Een pleidooi voor vloeibaar denken* (Boom), november 2020, door Eva Meijer, De Groene Amsterdammer, 18 november 2020. Kijk [hier](#).

- g *We moeten af van de sprookjes van globalisering en nationalisme*, interview met Bruno Latour door Florentijn van Rootselaar, Het Financieele Dagblad, 14 november 2020. Kijk [hier](#).

Mocht de les langer zijn dan 50 minuten, dan kunnen de teksten in de les worden gelezen/beluisterd en besproken.

Achtergrondinformatie

- Overzicht mogelijke ecologische gevolgen containerramp, Universiteit Wageningen. Kijk [hier](#).
- Nuttige informatie voor docenten op de site van de schrijfwedstrijd [Latour op het Wad](#);
- [Tweeluik van Zembla over de ramp met de MSC Zoe](#);
- [De Tweede Kamer debatteert over de containerramp](#);
- [Overzicht van de gebeurtenissen op NU.nl](#);
- Zie [Welkom in het Parlement van de Dingen](#) voor een breder kader van dit onderwijsprogramma.
- Een op het werk van Bruno Latour geïnspireerde organisatie is de [Ambassade van de Noordzee](#), een meerjarige casus van het Parlement van de Dingen: ‘De Noordzee en het leven in de zee is van zichzelf, en zou veel beter vertegenwoordigd moeten worden’, aldus de Ambassade van de Noordzee.

LES 2: VOORBEREIDING OP DE PARLEMENTSESSIE

Introductie & doel

In deze les wordt het netwerk van de verschillende actanten rondom de MSC ZOE in kaart gebracht. Om leerlingen een latouriaans perspectief op die actanten mee te geven, wordt eerst de tekst besproken die ze thuis hebben gelezen.

Ter voorbereiding van de parlementsessie in les 3 wordt vervolgens toegewerkt naar een lijst van twintig dieren, planten, mensen en dingen. Denk bijvoorbeeld aan de plastic korrels die in de zee terecht kwamen, kabeljauw, bruinvis of andere vissen die hier last van hebben, de schipper, bewoners van de Waddeneilanden, zeemeeuw, vissers, algen, et cetera.

Werkwijze

- a Opening: bekijk als opwarmertje [deze clip](#);
- b Klassikaal of, als je meer tijd hebt, in groepjes, of in drietallen volgens het leesgesprek uit de filosofiemethode *Durf te denken*: Nabespreking van de gekozen teksten;
- c Klassikaal: Docent schrijft op het bord welke actanten door leerlingen genoemd worden. Docent kan bijsturen of suggesties geven op basis van een lijst in bijlage 1;
- d In groepjes, individueel of klassikaal: Elke leerling krijgt één actant toegewezen en beantwoordt drie vragen.
 - Hoe kom je te weten wat de belangen/de stem van deze actant is?
 - Hoe beïnvloedt deze actant andere actanten?
 - Heeft deze actant een belang in de context van de

- containerramp? Zo ja, hoe omschrijf je dit belang?
- Met welke actanten kan samengewerkt worden?
- e Sluit de les af met de online meet & greet die de leerlingen op 24 november 2020 met Bruno Latour hadden. De video maakt in één klap duidelijk wat wel en wat niet de moeite van het representeren waard is. Leerlingen kunnen ook thuis naar het filmpje kijken als voorbereiding op de les.

Hulpmiddelen & materiaal

- a De docent kan gebruik maken van de lijst met mogelijke actanten. Zie hier of bekijk bijlage 1.
- b Leerlingen worden gestimuleerd om bij docenten biologie, aardrijkskunde, scheikunde, economie, filosofie of maatschappijleer informatie op te halen. Nodig eventueel de collega's van de desbetreffende vakken uit om bij de les aanwezig te zijn.

LES 3: DE PARLEMENTSESSIE

Gastles

Voor deze les kunnen gespreksbegeleiders van Building Conversation worden ingehuurd. Building Conversation is een platform voor *dialogical art* dat zich toelegt op de ontmoeting tussen kunst, gesprek en samenleving. Binnen de *dialogical art* beweging, die in de jaren zeventig is ontstaan, wordt het gesprek zelf als kunstwerk opgevoerd.

Building Conversation heeft onder meer *Parlement van de Dingen* – het gesprek ontwikkeld: een gespreksvorm waarin mensen zich verplaatsen in niet-mensen, en zich oefenen in het zien van elkaars positie en invloeden. Building Conversation komt graag gastlessen verzorgen als ze op

één of meerdere scholen uit een bepaalde regio minimaal vijf lessen binnen een tijdperiode van maximaal een week kunnen verzorgen. Vraag offerte aan via info@buildingconversation.nl.

Zelf doen

Leerkrachten kunnen ook zelf een parlementsessie organiseren in hun klas en daarbij bijvoorbeeld samenwerken met de docent drama of andere docenten die gewend zijn om groepsgesprekken te leiden. Building Conversation geeft docenten hier graag advies voor. Stuur hiervoor een mail naar info@buildingconversation.nl.

Tips

- Ga aan de slag met een groep van minimaal 7 en maximaal 15 leerlingen. Andere leerlingen kunnen observeren. Geef hen daarbij een gerichte opdracht;
- Maak indien mogelijk gebruik van een andere ruimte dan het klaslokaal waar leerlingen normaal hun les krijgen;
- Spreek van tevoren duidelijke gespreksregels af over spreektijd en de manier waarop men elkaar kan bevragen of betwisten;
- Stel van tevoren met elkaar vast wat het onderwerp van de parlementsessie is;
- Stel ook vast welke menselijke en niet-menselijke deelnemers mogen meespreken tijdens de vergadering;
- Het idee is dat één leerling één actant (bijvoorbeeld een bruinvis of zeecontainer) vertegenwoordigt, zich tijdens de vergadering inleeft in deze actant en woorden probeert te geven aan de belangen en wensen van deze deelnemer;
- Neem ongeveer 30 à 45 minuten de tijd voor zo'n sessie.

Doel

Leerlingen laten ervaren wat het betekent om een stem te geven aan een bepaalde actant: hoe komen ze aan kennis over die actant, tegen welke beperking lopen ze aan en welke inzichten krijgen ze?

- Het gaat niet om het debat, maar om de relaties tussen die actanten en de aard en duur van die relaties.
- Welke actanten zijn moeilijker te representeren dan anderen?
- Kom je tot een andere besluitvorming als je het perspectief van niet-mensen erbij betreft?

Werkwijze

In het geval van een gastles: een teamlid van Building Conversation wordt door de docent geïntroduceerd. Die gespreksbegeleider vertelt vervolgens hoe het gesprek in het Parlement van de Dingen gevoerd gaat worden. In andere gevallen: docenten maken duidelijk dat het heel onwennig kan zijn om vanuit een niet-mens te spreken, zie het vooral als een oefening om een nieuw perspectief te leren innemen.

Hulpmiddelen

Building Conversation neemt onder meer sokkels mee waarop de leerlingen tijdens de sessie kunnen zitten. Ook nemen ze objecten mee die de actant kunnen representeren.

Als de docent de les zelf begeleidt: Laat leerlingen zelf een object meenemen dat een Noordzee-actant representeert zoals schelpen, plastic korrels of een visnet.

LES 4: EVALUATIE IN DE VORM VAN EEN WERKSTUK

Doel

Leerlingen laten nadenken over de toegevoegde waarde van de representatie van niet-mensen voor onze democratie. Vragen daarbij zijn: hoe kunnen we de belangen van niet-mensen leren kennen? Hoe worden niet-mensen nu gerepresenteerd? En is die representatie effectief, bekeken vanuit de belangen van niet-mensen?

Werkwijze

De leerlingen krijgen een opdracht waarin ze zich uitspreken over de ramp vanuit een van de actanten.

- Dat kan individueel of in groepjes;
- Dat kan in de vorm van een essay (max. 1000 woorden), een video (max. 7 minuten) of een andere uitingsvorm;
- Uit het werkstuk moet blijken dat de leerlingen de theorie van Latour begrepen hebben, ze kunnen daarvoor terugrijpen op de teksten die in de klas besproken zijn.
- Afhankelijk van de lesduur: Bepaal of leerlingen hun werkstuk van tevoren maken of tijdens de les.

Resultaat

- Leerlingen presenteren hun werkstuk aan elkaar. Individuele essays kunnen bijvoorbeeld in een tijdschrift gebundeld worden, korte video's worden tot een geheel gemonteerd, et cetera. De docent kiest de vorm die goed past binnen het eigen programma.

Heeft u vragen, stel ze aan Anne van Leeuwen van de Ambassade van de Noordzee: anne@ambassadevandennoordzee.nl.

We zijn erg benieuwd naar uw ervaringen met het lesprogramma en ontvangen graag uw feedback. Mail ons op anne@ambassadevandennoordzee.nl.

—

BIJLAGE 1

Lijst met voorbeelden van actanten rondom de MSC ZOE ramp:

Kabeljauw
Bruinvis
Garnalen
Haring
Sprot
Zandspiering
Schol
Zeehond
Zeemeeuw
Slechtvalk
Velduil
Blauwe kiekendief
Kleine mantelmeeuw
Grote stern
Visdief
Dwergstern
Wulp
Paling
Krab
Kwal
Mossel
Plankton
De bemanning van MSC Zoë
Bewoners van de Waddeneilanden
Surfer
Toerist
Vissers
Minister
Duinen
Kwelders
Plastic korreltjes – in het Engels heten deze *'de tranen van een zeemeermin'*
Microplastic
Nanoplastic
PCB / giftige stof
Speelgoed
TV toestel
Blikjes
Rubber ringen
Touw
Zon
Wind

—

BIJLAGE 2

Tekstfragmenten van Bruno Latour uit *Wachten op Gaia* en *Schets van een parlement van de dingen* uit *Het parlement van de Dingen*, Uitgeverij Boom, november 2020.

Laten we even stilstaan bij wat bedoeld wordt met de notie ‘antropoceen’, deze verbazingwekkende aanvulling op ons lexicon, die door geologen is voorgesteld om op ons huidige tijdperk een etiket te plakken. We gaan dan beseffen dat het sublieme verdampt wanneer we niet langer worden beschouwd als de minuscule mensjes die door de ‘natuur’ worden overweldigd, maar juist als een collectieve *reus* die, in termen van terawatts, zulke afmetingen heeft aangenomen dat hij de voor-naamste geologische factor is geworden die de aarde vormt.

Het ironische van dit begrip ‘antropoceen’ is dat het zich aandienende op het moment dat avant-gardefilosofen onze tijd ‘post-humaan’ gingen noemen, en ook juist op het moment dat andere denkers voorstelden er de naam ‘einde van de geschiedenis’ aan te geven. Zowel de natuur als de geschiedenis lijken meerdere trucs op zak te hebben, aangezien we nu getuige zijn van een versnelling en uitdijning van de geschiedenis tot wat we een *post-natuurlijke* spiraal zouden moeten noemen, in plaats van een post-humane. Als het waar is dat de ‘antropos’ in staat is om de *aarde letterlijk vorm te geven* (en niet alleen metaforisch, door middel van zijn symbolen), dan is datgene waarvan we nu getuige zijn antropomorfisme aangedreven door anabole steroïden.

Alles wijst erop dat het oude evenwicht tussen de beschouwing van de morele wet *in ons* en die van de buiten de moraliteit vallende, schuldloze krachten van de natuur *buiten ons* volledig is ontwricht. Het is alsof alle gevoelens van verwondering, samen met de moraliteit, van kant gewisseld hebben. De echte verwondering nu geldt hoe ik zo schuldig kan worden bevonden, zonder ook maar de minste schuld te voelen, en zonder iets kwalijks gedaan te hebben? De menselijke collectieve actor van wie beweerd wordt de daad gepleegd te hebben, is geen figuur die je je kunt voorstellen, over wie je een mening kunt hebben of die je kunt meten. Je komt haar of hem nergens tegen. Het is zelfs niet het menselijk ras als geheel, omdat de dader er slechts een deel van vormt, namelijk de groep van rijken en vermogenden; een vormeloze groep zonder welbepaalde grenzen, die beslist niet politiek vertegenwoordigd is. Hoe kunnen ‘wij’ het zijn die ‘dit alles’ hebben aangericht, aangezien er geen politiek, geen moreel, geen voelend lichaam is dat ‘wij’ kan zeggen, en er niemand is die zelf-verzekerd ‘en nu is het genoeg geweest’ kan zeggen?

Wat betekent het om moreel verantwoordelijk te zijn in deze tijd van het antropoceen, in de tijd waarin wij het zijn die de aarde vormgeven en wel als gevolg van ons gebrek aan moraliteit, terwijl er geen inzichtelijk herkenbaar ‘wij’ is dat met die verantwoordelijkheid kan worden belast, en waarin zelfs het verband tussen ons collectief handelen en de resultaten ervan wordt betwifteld?

Wij aardlingen zijn voortgekomen uit de aarde en het stof waarnaar we zullen terugkeren, en dit is de reden waarom wat we de *humaniora* plachten te noemen van nu af aan ook deel uitmaken van de natuurwetenschappen.

—

Het parlement der dingen is geen visionaire uitvinding die te vuur en te zwaard aan de bestaande stand der dingen moet worden opgelegd; het legt 'slechts' rekening af van wat al onder ons leeft. Dit parlement verleent aan de dingen het privilege van vertegenwoordiging, van het democratische debat en van het recht.

Wetenschappers zijn eigenlijk politieke mensen die zich belasten met de vertegenwoordiging van niet-mensen.

**Daan Roovers, *Wij zijn de planeet in: Na de quarantaine*,
Uitgeverij Balans, juni 2020**

De term 'hybride' ontleen ik aan de eerdergenoemde Bruno Latour. Hij gebruikt dit woord om de tekortkomingen van onze begrippen te laten zien. In zijn boek *We zijn nooit modern geweest* (1991) laat Latour zien dat de kern van het moderne westerse denken schuilt in het creëren van een scherp onderscheid tussen het menselijke en het niet-menselijke, tussen de mens en zijn omgeving, tussen cultuur en natuur. De mens weegt, meet en observeert de natuur, en maakt daar zelf geen deel van uit. De natuur is een kracht buiten ons, waar we in het weekend, liefst met de auto, naartoe rijden om erin te recreëren. Wij zijn cultuur, wij hebben techniek, en de bomen, de dieren en de zeeën zijn de natuur.

Latour wijst erop dat dit beeld van mens tegenover natuur niet adequaat is: mensen beïnvloeden hun natuurlijke omgeving, maar ook de natuurlijke omgeving handelt. Er is sprake van een intieme wisselwerking tussen die twee. Het is niet alleen zo dat wij de omgeving vormgeven, de omgeving vormt ons ook. De opwarming van de aarde is daarvan een treffend voorbeeld. We stoten co2 uit. De ijskappen smelten. De zeespiegel stijgt. Het aantal overstromingen neemt toe. Grote delen laaggelegen land worden onbewoonbaar en miljoenen mensen slaan op de vlucht. De natuur is niet langer het decor van onze menselijke activiteiten, meent Latour, de decorstukken beginnen te bewegen en worden zelf een actor op het politieke toneel.

—

***De extreme onverzettelijkheid van niet-mensen, interview met Bruno Latour in: De stem van de Noordzee, Een pleidooi voor vloeibaar denken* (Boom), november 2020**

Welke manieren van luisteren — wetenschappelijk onderzoek, onze zintuigen, lichaamskennis — zijn het meest geschikt om de politieke stem van de Noordzee te horen? Hoe denkt u over het belang van het luisteren naar niet-menselijke dingen?

Volgens de constitutionele orde die ik voorstel in *Politics of Nature*

is luisteren essentieel — wederom niet omdat mensen hun oren moeten opendoen, maar omdat de geluiden van niet-mensen die zolang zijn genegeerd, nu oorverdovend worden. En zoals ik al eerder heb gesteld, moet elke methode om een betere 'akoestiek' te krijgen met beide handen worden aangegrepen. U hebt zeker gelijk als u benadrukt dat de wetenschappen een krachtig instrument vormen om de stemmen van niet-mensen te versterken, vooral als je denkt aan de oceanen die vanwege hun aard moeilijker te beluisteren zijn dan bijvoorbeeld bergen of tijgers. Het is nuttig om het woord 'aesthetica' op te vatten als 'datgene wat ons voor iets gevoelig maakt'. Want dan kunnen we drie verschillende aesthetica's samenvoegen: die van de wetenschap, met haar fantastische instrumentarium; die van de politiek, met haar talloze procedures voor het luisteren naar stemmen die anders ongehoord blijven; en ten slotte die van de kunsten, die zoals u in uw vraag suggereert, een verzameling gevoelens, indrukken en lichaamskennis verstrekken om de nieuwe informatie die wordt gehoord, goed op te nemen.

—